

Zahnitko, Anatolij Panasovyč; Myronova, Halyna

Складнопідрядні речення

In: Zahnitko, Anatolij Panasovyč; Myronova, Halyna. *Синтаксис української мови : теоретико-прикладний аспект*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2013, pp. 109-121

ISBN 978-80-210-6350-1; ISBN 978-80-210-6353-2 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128808>

Access Date: 19. 03. 2025

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ

1. Поняття про складнопідрядне речення

Складнопідрядним реченням називається складне речення, частини якого з'єднуються сполучниками підрядності чи сполучними словами: *Там, де зорі й тихі краснотали, заспівайте у світання час не для того, щоб пошанували, а для того, щоб згадали нас* (А. Малишко). *Хто сіє хліб, хто ставить дім, хто створює поему, – той буде предком дорогим народів своєму* (М. Рильський).

Підрядні сполучники (*що, щоб, як, мов, якщо* і под.), перебуваючи в підрядній частині, не виступають її членами, а є засобом тільки зв'язку.

Сполучні слова – це відносні займенники (і прислівники): *який, яка, яке, які, чий, чия, чие, чії, котрий, котра, котре, котрі, хто, що, як, де, куди, звідки, чому, від чого* та ін.

УВАГА! На відміну від сполучників вони, з'єднуючи підрядну частину з головною, виступають одним із членів (головних чи другорядних) підрядної частини: *Я, що тебе любив, тобі назустріч плив* (М. Шевченко) – *що* – підмет; *Хто правду любить, той наш брат* (Леся Українка) – *хто* – підмет.

Носіїв різних видів підрядності називають семантичними, інші засоби зв'язку кваліфікують як синтаксичні, пор.: *Ми прийшли, бо ви на нас чекали* (*бо* – показник семантики причини). *Дощ пішов ввечора, так що із села було виїхати нічим* (*так що* – носій семантики наслідку) і *Мені повідомили, який потяг прибуває / Яка праця, така й віддача* (*який / яка* – синтаксичний засіб зв'язку, оскільки не сигналізує про певну семантику). Відмінність між цими сполучними засобами досить істотна.

2. Типи класифікацій складнопідрядних речень

У формальному плані складнопідрядні речення поділяються на **формально елементарні** (дві предикативні частини: *Діти пішли до лісу, щоб відпочити*) та **формально неелементарні** (три та більше предикативних частин: *У лісі, що розпочинався відразу за селом, любили відпочивати усі, тому що там було затишно*).

У семантичному плані складнопідрядні речення поділяються на **семантично елементарні** (дві предикативні частини, кожна з яких є семантично елементарною – містить одну предикацію (пропозицію): *Птахи прилетіли, щоб будувати гнізда*) і **семантично неелементарні** (в таких реченнях міститься три та більше предикацій (пропозицій)): *Я знаю, що знову повернеться весна і що знову засвітить сонце*).

За експресією складнопідрядні речення поділяються на **окличні** й **неокличні**: *Будуймо храм, щоб пізнати радість творення!* і *Для нас це справжнє щастя – бути тут, тому що на рідній землі славного Кобзаря відчуваєш силу його слова.*

За комунікативною настановою складнопідрядні речення можуть бути **розповідні, питальні, спонукальні, бажальні** та ін.

2.1. Формально-граматична класифікація складнопідрядних речень

Диференціацію складнопідрядних речень можна здійснити на підставі суто зовнішніх, формальних показників. Розрізняються **сполучниковий** та **співвідносний** (за допомогою сполучних слів) різновиди складнопідрядних речень.

2.2. Логіко-граматична класифікація складнопідрядних речень

Тривалий час класифікацію складнопідрядних речень здійснювали на підставі функційного ототожнення підрядної частини та члена простого речення.

Це дозволяло виділяти: **підметові, присудкові, додаткові, означальні й обставинні** (місця, часу, способу дії, міри та ступеня, причини, мети, умови, допусту) **підрядні частини** *Хто грає так, ненавидить не може* (Леся Українка) – підметова; *Яка яблунька, такі й яблука* (Народна творчість) – присудкова; *Не винна ти, що я не маю долі* (Леся Українка) – додаткова тощо.

2.3. Структурно-семантична класифікація складнопідрядних речень

Визначати різновиди складнопідрядних речень можна на підставі:

- 1) специфіки відношення підрядної частини до головної: **до слова** (**словосполучення**) чи до всієї головної частини стосується підрядна частина;
- 2) **засобу поєднання** головної та підрядної частин
- 3) **семантичних відношень** між головною та підрядною частинами.

За цими ознаками з-поміж складнопідрядних речень розрізняються

- **розчленовані** складнопідрядні речення
- **нерозчленовані** складнопідрядні речення.

2.3.1. Нерозчленовані та розчленовані складнопідрядні речення

Для **нерозчленованих** складнопідрядних речень визначальною ознакою виступає **віднесеність підрядної частини до одного слова або словосполучення головної частини**.

Розчленовані складнопідрядні речення характеризуються віднесеністю змісту підрядної частини до всього змісту головної частини.

Відмінність між розчленованими та нерозчленованими складнопідрядними реченнями наявна також і в засобах зв'язку частин:

у перших головна та підрядна частини поєднуються **семантичними сполучниками**;

у других – **асемантичними сполучниками й анафоричними займенниками**. До цього додається наявність у нерозчленованих реченнях співвідносних лексем (*Зіпсовані люди – це ті, у яких нема любові* (Б.Шоу) та опорних слів (*Ми відчайдушно блукаємо в тумані, що зветься життям* (В.Черняк))).

Розчленовані та нерозчленовані складнопідрядні речення утворюються різними видами підрядного зв'язку:

в **нерозчленованих** реченнях наявна передбачуваність,

а в **розчленованих** – непередбачуваність підрядної частини: *Спинюся я і довго буду слухати, як бродить серпень по землі моїй* (Л. Костенко) – передбачувана; *І жалем серце за неклоць, що нікому мене згадати!* (Т. Шевченко) – непередбачувана.

2.3.1.1. Нерозчленовані складнопідрядні речення

Розмежовується два рівні диференціації нерозчленованих складнопідрядних речень.

На першому – розрізняються:

1) нерозчленовані **займенниково-співвідносні** (підрядна частина відноситься до співвідносного слова) речення

2) нерозчленовані **власне-прислівні** речення (підрядна частина залежить від будь-якого слова, крім займенника).

Другий рівень пов'язаний з послідовним визначенням підтипів нерозчленованих складнопідрядних речень у середині кожного з цих типів.

Подальше розрізнення типів нерозчленованих речень ґрунтується на врахуванні особливостей підрядного зв'язку між частинами. Суттєвим є врахування частиномовної належності опорного слова, що дозволяє розмежувати складнопідрядні речення з:

1) **присубстантивно-атрибутивними**, в яких підрядна частина виступає атрибутом щодо опорного іменника, приєднується до головної частини

- **сполучними словами** *який, чий, котрий, хто, що, де, куди, звідки, коли, - сполучниками* *що, щоб, як, ніби (нібито), мов (немов, немовби, немовбито), наче (неначе, неначебто)* і відповідає на питання *який? яка? яке? які? чий? чия? чие? чий?* та похідні від них на зразок *в яку? на якому? з якого?*: *Душа моя – дно безджерельне й сухе, де тільки сіріє каміння важке...* (Олександр Олесь). *Знову нас оточує чарівна краса, яка владно заповнює очі і серце* (Т. Масенко);

2) **з'ясувальними**, в яких підрядна частина залежить від опорного дієслова або похідного від нього іменника на позначення мовлення, мислення, сприймання, відчуття, волевияву, спонування, піклування, стану і почуття: *говорити, казати, розповідати, ого-*

лошувати, бачити, помічати, вимагати, наказувати, наполягати, любити, надіятися, чекати, дбати, клопотати, піклуватися; думка, турбота, мрія, усвідомлення, бажання.

Опорне слово може бути виражене предикативним прикметником, словом категорії стану (прислівником): жаль, шкода, певен та ін.

Підрядні частини приєднуються до головної

- **сполучниками** *що, щоб, ніби (нібито), як, чи, немов (немовби), наче (начебто, неначе, неначебто),*

- **сполучними словами** *хто, що, який, чий, котрий, як, де, куди, звідки, коли, доки, скільки, наскільки та відповідають на питання непрямих відмінків: А мені все розповідали, як сонце купається темними ночами... (А. Яніта). У мене зріла давно думка, щоб поїхати до села і самому взяти необхідні зразки глини з самого кар'єру (З газ.). Я певен, що кожна людина здатна на подвиг (О. Довженко). Шкода мені, що такі погожі дні минають, а я ніяк не можу вибратися на село (А. Яніта);*

3) **локативно-об'єктними**, в яких опорним словом виступає дієслово просторового значення (*знаходитися, розташуватися*) та дієслово руху (*йти, прямувати, летіти та ін.*), підрядна частина відповідає на питання *де?, куди?* та приєднується

- **сполучними словами** *де, куди, звідки: Ми підєм, де трави похилі, Де зорі в ясній даліні* (А. Малишко);

4) **прикомпаративно-об'єктними**, в яких підрядна частина залежить від компаратива – форми вищого ступеня порівняння прикметника / прислівника (підрядна частина приєднується за допомогою

- **сполучників** *ніж (аніж), як* і відповідає на питання *ніж хто? ніж що?*): *Немає гірше, як в неволі про волю згадувати* (Т. Шевченко). *Тепер життя настало краще, ніж було до цього.*

З-поміж складнопідрядних речень, частини яких об'єднані підрядним **займенниково-співвідносним** зв'язком, розрізняються складнопідрядні речення

1) **корелятивно-уточнювальні**; 2) **напівкорелятивні**; 3) **некорелятивні**.

Корелятивно-уточнювальними реченнями називаються такі, в яких **синтаксичний зв'язок** головної та підрядної частин ґрунтується на **корелятивній парі** на зразок *той – хто, той – що, такий – який, там – де, туди – куди, так – як, підрядна ж частина повністю уподібнюється за своєю семантикою значенню співвідносного слова.*

Серед таких речень розрізняються складнопідрядні речення з підрядними частинами:

1) **субстанційно-корелятивними** (підрядні частини пояснюють слова *той, та, те, ті*, що виступають у функції підмета або додатка в головній частині та приєднуються до головної частини сполучними словами *хто, що та ін.*), відповідають на питання усіх відмінків: *Хто любить, той уподобитись може до любого і тілом, і душею* (Леся Українка). *Лиш той пророк, хто має серце чисте і зла в народ і краплі не несе* (І. Кочерга);

2) **ад'єктивно-характеризувальними**, в яких підрядна частина стосується співвідносних слів *такий, така, таке, такі та ін.*, що виступають у функції іменної частини скла-

деного присудка або іменникових актуалізованих атрибутів. Підрядна частина приєднується до головної сполучними словами на зразок *що, який* і под.: *Я весь такий, що душа щемить від кожної людської неправди, від недоброго ставлення до дитини, від недомовленого...* (А. Яніта);

3) **адвербіально-локативними**, де підрядна частина корелює зі співвідносним словом *там, туди* та приєднується до головної частини сполучними словами *де, куди* та ін. (відповідає на питання *де? куди?*): *Там, де Ятрань круто в'ється, з-під каменя б'є вода. Куди голова задумала, то туди й ноги несуть* (Народна творчість);

4) **адвербіально-темпоральними**, де підрядна частина співвідноситься зі словами *тоді, доти* та ін. і приєднується до головної частини сполучними словами *коли, доки* і под. (відповідає на питання *доки?*): *Україно! Доки жити буду, доти відкриватиму тебе* (В. Симоненко). *Я повернуся тоді, коли край мій розправить стомлені плечі і відчує солодкий подих свободи і волі* (А. Яніта);

5) **адвербіально-атрибутивними**, в яких підрядна частина стосується співвідносного слова на зразок *так* і приєднується до головної частини сполучними словами *як, що* та ін. (відповідає на питання *як?*): *Я так люблю життя, що хотів би прожити його до останньої хвилини* (Олександр Олесь). *Сонце так пекло, що й уночі степ пашиє* (Ю.Яновський).

Складнопідрядними реченнями **напівкорелятивної** будови є такі, в яких підрядна частина приєднується до головної за допомогою сполучників зразка *що, щоб, мов, немов, ніж, наче, неначе* та ін. і в головній частині наявне співвідносне слово ад'єктивної або адвербіальної семантики, внаслідок чого порушується загальноприйнятий принцип кореляції: *Дівчина глянула на всіх такими очима, ніби вона в цю мить знала всю істину* (А. Яніта). *Козаки поверталися додому так, немов нічого не трапилося лихого з ними в поході* (Ю. Мушкетик).

Складнопідрядними реченнями **некорелятивної** будови слід вважати такі, головна частина яких уміщує семантично спустошене слово *те*, діапазон сполучуваності якого необмежений: *Я завжди думаю про те, що колись настане і що буде після нас* (А. Яніта). *Я не на те ці квіти зривала, щоб вони зів'яли у моїй кімнаті без дотику сонця* (В. Підмогильний).

2.3.1.2. Розчленовані складнопідрядні речення

ґрунтуються на детермінантному зв'язку. **Детермінантним** є такий підрядний зв'язок, за якого головна та залежна частини перебувають у вільному необов'язковому і непередбачуваному смислово співвідношенні та підрядна частина стосується змісту всієї головної предикативної частини: *Якщо вибирати між красою і правдою, я вибираю красу* (О. Довженко).

Детермінантний зв'язок поділяється на

1) **власне-детермінантний** і 2) **детермінантно-співвідносний**.

Для **власне-детермінантного** зв'язку показовою є відсутність будь-яких засобів співвідношення підрядної та головної частин, крім сполучників їхнього поєднання: *Щоб після нею стали звуки, поезією – слова, треба талантові муки* (Г. Тарасюк).

Детермінантно-співвідносний ґрунтується на наявності співвідносного елемента в підрядній частині (виражений займенником *що* в різних відмінках): *Віктор Степанович раптово розпочав підготовку чергового номеру журналу, чого ніхто не сподівався* (В. Підмогильний).

На основі розмежування власне-детермінантного та детермінантно-кореляційного зв'язків усі розчленовані речення поділяються на речення з підрядними:

- 1) **детермінантними** (власне-детермінантний зв'язок)
- 2) **супровідними** (детермінантно-кореляційний зв'язок).

Складнопідрядні речення з підрядними **детермінантними** за своєю семантикою диференціюються на складнопідрядні речення:

- 1) **зумовленості**, підрядні частини в яких вказують на певну зумовленість дії;
- 2) **темпоральності**, підрядні частини в яких вказують на час дії;
- 3) **порівняння**, підрядні частини в яких реалізують порівняння;
- 4) **відповідності**, підрядні частини в яких зіставляють власний план дії чи стану з головною.

Складнопідрядні речення зумовленості поділяються на складнопідрядні речення, в яких вказується на:

1) **причину** (підрядна частина вказує на причину реалізації дії чи вияву стану головної частини, приєднується до головної сполучниками *бо, бо ж, тому що, тим що, що в що, через те що, оскільки* та відповідає на питання *чому? з якої причини?*): *Зраділи всі з'яві гостя, бо він приніс так довго очікувані новини* (П.Лазорський);

2) **умову** (підрядна частина окреслює умову реалізації дії чи вияву стану головної частини (умова може бути реальною або ірреальною), приєднується сполучниками *якщо, якщо б, коли, коли б, як, як же, аби, раз і* відповідає на питання *за якої умови?*): *Коли ти боронитимеш волю й самостійність народу твого, ми повік шанувати тебе будемо* (Леся Українка);

3) **допуст** (підрядна частина вказує на дію або стан, всупереч котрим і відбувається дія чи реалізується стан головної частини та відповідає на питання *всупереч чому? незважаючи на що?*), приєднується сполучниками *хоч, хоча, хай, нехай, як не, скільки не, дарма що, незважаючи на те, що* та ін.: *Нехай життя момент і зложене з моментів, ми вічність носимо в душі* (І.Франко). *Життя і мрія в згоді не бувають і вічно борються, хоч миру прагнуть* (Леся Українка);

4) **мету** (підрядна частина вказує на мету реалізації дії чи вияву стану головної частини та відповідає на питання *навіщо? з якою метою?*), приєднується сполучниками *щоб, щоби, аби / щоб тільки, аби тільки, для (задля) того, щоб; за тим (з тим), щоб; з тією метою, щоб; в ім'я того, щоб: Аби не кайдани, шаленіючи, бряжчали, щоб заглушити пісню Кобзаря* (Л.Костенко);

5) **наслідок** (підрядна частина окреслює наслідок реалізації дії чи вияву стану головної частини і до них не можна поставити питання), поєднується з головною нерозчленованим

сполучником так що: *Хлопці вийшли до села з заходу, так що тепер їм не було чого боя- тись* (Г.Тютюнник);

б) **місце** (підрядна частина окреслює місце перебігу дії чи вияву стану головної частини, приєднується до головної частини сполучними словами *де, куди, звідки (звідкіля, звідкіль)* і відповідає на питання *де? куди?*): *Де ще вчора хатки стояли білі, сьогодні море котить свої хвилі* (А.Яніта).

Складнопідрядними з підрядними **темпоральними** є такі, в яких залежна частина вказує на час вияву дії чи стану головної частини та відповідає на питання *коли? з яких пір?*: *Коли копають картоплю, ключ угорі журавлиний рідною мовою кличе у невідомі краї* (М.Рильський).

Приєднуються за допомогою сполучників і сполучних слів: *відколи, доки, поки, коли, ледве, скоро, як, як тільки, тільки що* та ін.

До складнопідрядних з підрядними **порівняння** належать такі, в яких підрядна частина реалізує порівняння – реальне або ірреальне та відповідає на питання *як?*: *Хати біленькі виглядають, мов діти в білих сорочках у піжмурки в яру гуляють* (Т.Шевченко).

Приєднується до головної частини сполучниками *як, мов, наче, неначе* та ін.

Складнопідрядними з підрядними **відповідності** є такі, в яких підрядна частина по- єднується з головною за допомогою аналітичних сполучників на кшталт *що – то, чим – тим, в міру того як*. У них розташовуються сполучники так: один елемент у головній частині (*то, тим*), інший – у підрядній (*що, чим*). Водночас суттєвим є зіставлення зображуваних явищ у якісному або кількісному плані.

УВАГА! До них не можна поставити питання: *Що краще підготуєш ґрунт до сівби, то більшого урожаю сподівайся* (Народна творчість). *В міру того як танув сніг біля лісу, все більше зелень заповнювала усе* (А.Яніта).

До складнопідрядних речень з підрядними **супровідними** (детермінантно-кореляційний зв'язок) належать такі утворення, підрядна частина в яких становить додаткову ін- формацію щодо головної. Приєднуються підрядні супровідні сполучним словом *що* (за- йменником) у різних відмінках, яке виступає членом речення: *Раптово все у лісі стихло, від чого якимось тривожно стало на душі* (В.Підмогильний).

УВАГА! До підрядних супровідних не можна поставити питання.

ПРАКТИЧНА ЧАСТИНА

Завдання I.

Проаналізуйте складнопідрядні речення за формально-граматичною класифікацією: з'ясуйте, в яких випадках підрядні частини приєднуються до головної сполучником, а в яких – сполучним словом.

1. Тому, хто випередив свій час, не слід ображатися на нерозуміння сучасників (В. Черняк). 2. Не поливай бур'ян у надії, що він перетвориться на троянду (В.Брюгген). 3. Тяму-щі мовили, що рід русичів походить од полян (Р.Іванченко). 4. Великі дерева шануй, Що плід дають і в спеку тінь (І.Франко). 5. Немає сили, що брати не зборють, коли в довічній дружбі стануть поряд (В.Мисик). 6. І осокір із явором говорить Про те, що не міліє джерело (Б.Мозальський). 7. Коли сонечко пригріє, Потечуть струмки (Олександр Олесь). 8. Людина відчуває свою слабкість тоді, коли її покидають надії (Б.Харчук).

Завдання II.

Визначте різновиди складнопідрядних речень, частини яких поєднані сполучними засобами ДЕ, КОЛИ, ЯК, КУДИ. З'ясуйте їхню синтаксичну роль у реченнях.

1. Поезія починається там, де в людини є своє власне бачення світу (А.Малишко). 2. Зимові присмерки поволі спускалися на засніжену землю, де вже з'явилися перші проталини, принесені перед весняною відлигою (С.Добровольський). 3. І темними вулицями, де менше горіло, поніс Гонта дітей своїх ... (Т.Шевченко). 4. Якось не помітили, коли почала йти, ішла й пройшла перед очима вся череда (С.Васильченко). 5. Зупинюсь у вечоровій тиші, вслухаюсь, як дихає земля (М.Луків). 6. Покладу своє серце на хвилю морську, Як дитину в колиску, життя – на вагу (М.Ткач). 7. Куди приходить мода, там умирає муза (М. Рильський). 8. Душа – єдина на землі держава, де є свобода, чиста, як озон (Л. Костенко).

Завдання III.

Проаналізуйте подані складнопідрядні речення за логіко-граматичною класифікацією (визначте смислові зв'язки в реченнях).

1. Тим часом зірветься з досади якесь образливе слово, про що потім жалкуєш (З часопису). 2. Навіть тоді, коли людина згорить, совість людини продовжує жити (М.Вінграновський). 3. Чи Україні ти син, її вірна опора, коли отчих сивин не помітив у горі? (В.Василяшко). 4. Чуєш, ненько моя, вічна пісня та, що з дитинства несучи через всі літа! (М.Ткач). 5. Чому судилося, те і сталося (Г.Гордасевич). 6. А неба тут було так багато, що очі тонули у нім, як у морі (М.Коцюбинський). 7. Світ, на який дивився через вимиті вікна, прекрасний (Р. Коваль). 8. Знай, що люди – самі причина усіх своїх страждань (Піфагор).

Завдання IV.

Визначте типи підрядних частин, приєднаних за допомогою сполучника ЩОБ.

1. Щоб зірвати одну квітку, треба виростити десять (В.Сухомлинський). 2. Не дай, щоб у серці постаріла мрія, Складаючи крила в журбі (М.Ткач). 3. Нема тої драбини, щоб до неба дістала (Народна творчість). 4. Бажано, навіть потрібно, щоб між автором оригіналу і перекладачем була внутрішня спорідненість (М.Рильський). 5. Щоб тихим деревам солодко спалося, Пухові перини послала зима (Г.Гордасевич). 6. Для того й дається нам, смертним, життя, щоб більше сонця у собі засвітити (Р.Дідула). 7. На те шука в морі, щоб трусився карась (Л. Глібов). 8. Не роби людям зла, щоб до тебе біда не прийшла (Народна творчість).

Завдання V.

У поданих реченнях поставте розділові знаки. Визначте типи підрядних частин.

1. Прочитав словник Грінченка і ледве не танцював на radoщах так багато відкрив мені цей блискучий твір (Г.Тютюнник). 2. Човен гойднуло так що всі люди попрокидались але зрозумівши в чому справа знову заплющили очі (А.Шиян). 3. На полювання я приїхав у буденний день так що крім мене на Ямці нікого не було (М.Хвильовий). 5. Образ цей [сина] ласкав йому очі що він їх навіть примружував від щастя (М.Хвильовий). 6. Коли багато сумнівів мало діла (В.Кисельов). 7. Аби втратити віру до людини не потрібно щоб вона двічі обдурила вас (І.Вільде). 8. Бути людиною важко вже тому що переважно доводиться мати справу з іншими людьми (В. Черняк).

Завдання VI.

Подані речення запишіть у такому порядку: 1) спочатку складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними, присубстантивно-атрибутивними; 2) потім речення обставинні. Зазначте тип кожної підрядної частини.

1. Людина не повинна забути, що живе в позичку у природи (В.Брюгген). 2. Подай, вітер, мені віри, Передай тривоги, Щоб додому повертати з кожної дороги (М.Ткач). 3. Із вікна хатини сільської я бачив добре, як зоряний Лебідь крилами змахував, хвостом зачепившись за обрій (В.Бойко). 4. Селекція забезпечує створення сортів і порід, які є джерелом сировини для багатьох галузей промисловості (З часопису). 5. І де б я не був за далекою даллю, тебе, Україно, завжди пізнаю ... (А.Малишко). 6. Особливою моєю турботою було те, щоб серце дитяче... не робилося холодним, байдужим, жорстоким (В.Сухомлинський). 7. Світи, зоре, на всю землю, Поки сонце зійде (М.Костомаров). 8. Від синіх талих вод, що прибували з півночі, віяло холодом (В.Малик). 9. Навкруг, куди не глянеш, мовчки яриться сліпучо-білими переблисками далина (М.Сиротюк). 10. ... А хто стрічався на шляху зо мною, того я щирим серденьком вітала (Леся Українка). 11. Якщо будемо всіх повчати, то нам не лишиться часу на самоосвіту (І.Вільде).

Завдання VII.

Запишіть складнопідрядні речення. Простежте, які з них є розчленованими, а які – нерозчленованими структурами.

1. Гнів скрізь недоречний, а більш за все у справі справедливій, тому що затемнює і каламутить її (М. Гоголь). 2. Де легко під гору, там важко з гори (А.Листопад). 3. Посада директора вимагає неабиякої енергійності, що й зумовило мою відмову від неї (З часопису). 4. Уже настільки втомлена душа, що їй не допоможе навіть слово (Т.Севернюк). 5. Сонце сідало за горами, за високими тополями, що стояли на горі (І.Нечуй-Левицький). 6. І сміх і плач – се рідні два брати, коли від болю серце рветься (М.Вороний). 7. Як не мудрий, а правди ніде діти (Л. Глібов) 8. Хоч би куди йшла людина, вона завжди опиняється на роздоріжжі (А. Коваль).

Завдання VIII.

Визначте типи складнопідрядних речень. Зробіть повний синтаксичний аналіз однієї з'ясувальної частини.

1. Казка – це свіжий вітер, який роздмухує вогник дитячої мрії і мови (І.Цюпа). 2. Каліка той, що не здатен предківщиною дорожити (О.Гончар). 3. Бачить хлопчик, як людська робота сходить ще невиданим зелом (М.Рильський). 4. Не можу пригадати, кого я ждав на вулиці старого міста (Т.Осьмачка). 5. Але все це, зрештою, не таке страшне, яким вважається з першого погляду (Ю.Шовкопляс). 6. Горі тоді тому, хто зважиться іти через Сиваш, не знаючи бродів! (О.Гончар). 7. Яка грушка, така й юшка (Народна творчість). 8. Істина має усміхатися, щоб бути привабливою (А. Коваль).

Завдання ІХ.

Випишіть з поданих речень різновиди займенниково-співвідносних речень. Накресліть схеми цих речень.

1. І скрізь я свій, куди я не піду (В.Сосюра). 2. Коли копають картоплю, ключ угорі журавлиний рідною мовою кличе у невідомі краї (М.Рильський). 3. Та ба! не всякий так змудрує, як сам Вергілій намалює (І.Котляревський). 4. Молоді чорняві скрипалі позакидали назад голови так, що на них ледве держались шапки (І.Нечуй-Левицький). 5. Хочеться розправити крила і полетіти – полетіти аж ген туди, де мріють сиві обрії понад лісами та лугами (В.Речмедін). 6. Коли виїхали за село, потяглися степи аж до самого неба, рівні, довгі та широкі (Г.Григоренко). 7. Сонце стояло високо й світило так, що майже ніде у дворі не було тіні (Марко Вовчок).

Завдання Х.

Перебудуйте подані прості речення у складнопідрядні таким чином, щоб вони були корелятивно-уточнювальної та некорелятивної будови й належали до займенниково-співвідносних нерозчленованих речень.

1. І дружбою я дорожу (В.Бичко). 2. Кожен з них почувався галузкою зеленої різдвяної ялинки (Марко Вовчок). 3. Душа тужить за просторами степу (О.Гончар). 4. По забутих стежках ти приходиш до мене (В.Івасюк). 5. Тільки родина у прикру хвилину схилить надію тобі на плече (В.Крищенко). 6. І задзвонили над джмелями дзвінки-дзвіночки лісові (М.Вінграновський). 7. І не хотіла душа тому віри йняти (А.Головко). 8. Були тут люди вищої краси (Б.Олійник).

Завдання ХІ.

З поміж поданих речень знайдіть займенниково-співвідносні складнопідрядні речення. Виконайте повний синтаксичний аналіз з'ясувальної підрядної частини.

1. Великою вадою, якій я прагнув запобігти, є байдужість, безпристрасність (В.Сухомлинський). 2. ...Ох, не такою я була й малою, коли летіла зірка над Сулою (Л.Костенко). 3. І пам'ятай, що легко над усім буває сплутати щирість і підступність (Л.Забашта). 4. Лише тим людина дорожитиме все життя, що далось їй дорогою ціною (В.Сухомлинський). 5. Мети досягає той, хто втоми не знає (Народна творчість). 6. Вогонь горить, як в ньому щось згорає (Т.Севернюк). 7. Словам, що блищать чи – затерті, не віриш (Т.Севернюк). 8. Той, хто угору йде, не оглядається на скелі і на терни... (М.Подольян).

Завдання XII.

З-поміж наведених речень виберіть складнопідрядні речення, підрядні частини яких відносяться до цілої головної частини.

1. Як умру, то поховайте мене на могилі, серед степу широкого на Україні милій (Т.Шевченко). 2. Хто шлях обрав собі єдиний, тому із нього не звернуть (М.Рильський). 3. Зерно в землю теж кладуть, щоб воно воскресло в житі (Б.Олійник). 4. Машина мчить краєм степу, звідки на всю широчінь видно морську затоку (О.Гончар). 5. Ще горить твоєї молодості світло, хоч новий десяток літ береш на плечі (Богдан-Ігор Антонич). 6. Спе-реду засвічувались у тумані залізничні вогні, ніби розцвітали велетенські золоті лілії... (С.Васильченко). 7. Хлопці вийшли до села з заходу, так що тепер їм не було чого боятись (Г.Тютюнник). 8. Треба багато вчитися, щоб знати хоч трохи (Монтеск'є).

Завдання XIII.

Перевбудуйте прості речення у складнопідрядні розчленованої структури. Визначте тип підрядних частин.

1. На синьому небі спалахнули зорі (О.Довженко). 2. Була холодна, тиха і темна ніч (І.Франко). 3. Надворі виднішало та прояснювалось (І.Нечуй-Левицький). 4. На вільну душу ланцюгів нема (В.Симоненко). 5. І мені заспівати хотілось лебединю пісню собі (Леся Українка). 6. Білі акації будуть цвісти в місячні ночі жагучі (В.Сосюра). 7. З ним забула б чорноброва шляхи, піски, горе (Т.Шевченко). 8. Приблукалася пісня до мене з давніх-давніх часів (Б.Лепкий).

Завдання XIV.

Проаналізуйте подані речення. З'ясуйте, які з них прості, ускладнені порівняльним зворотом, а які – складнопідрядні з підрядними порівняльними частинами.

1. І зблиснула гроза – неначе вихопила ніж (Л.Костенко). 2. Треба навчитись шанувати свою Батьківщину, як матір (А.Яна). 3. Далекий ліс також видавався не сірим, як раніше, а бархатно-чорним (О.Десняк). 4. Снується мла – так наче промінь косий нас перекреслив на сухій землі (О.Пахльовська). 5. Справжнє почуття, воно, як наче золотавий промінь, завжди проб'є душу своїм поривом (А.Яна). 6. Робить народ наш усе, наче пісню співа (О. Ільченко). 7. Але часом одна здібна, щира, незалежна людина може зробити більше, ніж сотні залежних бюрократів (В.Винниченко). 8. Сьогодні нам краще, ніж було вчора (О.Слісаренко).

Завдання XV.

Знайдіть з-поміж запропонованих речень підрядні структури розчленованого типу зі значенням зумовленості. Визначте смислові відношення в кожному реченні.

1. Любить людей мене навчила мати і рідну землю, щоб там не було (В.Симоненко). 2. І плуг людський нову проріже путь там, де батьки зітхали на розпутті (М.Рильський). 3. Тоді, як грім під час негоди впаде на голову катів, нам сонце правди і свободи засяє в тисячах огнів (М.Вороний). 4. Над товаришем не смійся, бо над собою заплачеш (Народна творчість). 5. Було так тихо, нібито кожна стеблина пізнала тривогу і причаїлася (М.Хвильовий). 6. Розпитати б у нього, щоб не томитися даремно, не ждати, не думати

про швидке повернення додому (А.Шиян). 7. Цінуй чужі думки, але не настільки, щоб привласнювати їх (Д. Арсенич)

Завдання XVI.

Доповніть подані речення такими підрядними частинами:

1. Соловей співає,(часу);
2. Тебе я б слухала довіку, (умови);
3. Із дерева сього зломити ти мушиш гілку хоч одну,(причини);
4. До селища дічина поверталася поволі, (допусту);
5. Вчасно сій,(мети);
6. Знадвору вхід було перекрито перехресними залізними штабами, (наслідку);
7. ... він голодніє та слабне від утоми і задухи,(зіставлювальні);
8. І ти стоїш тепер переді мною стократ молодший, (компаративні).

ЗРАЗОК РОЗБОРУ СКЛАДНОПІРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

1. “Косарі затягли пісню, так що аж луна пішла понад ставом” (І.Нечуй-Левицький)

2. Речення складне, сполучникове, складнопірядне, формально елементарне, семантично елементарне, розповідне, стверджувальне, неокличне.

3. Речення складається з двох частин, одна з яких головна, друга – пірядна. Між ними наявний непередбачуваний, необов’язковий, детермінантний реченневотвірний синтаксичний зв’язок з власне-детермінантним виявом.

4. **Структура речення** розчленована та характеризується виявом сполучникового пірядного зв’язку в його непередбачуваному поєднувальному коаліційному вияві.

5. Пірядна частина не відповідає на питання, оскільки її наявність постає логічно немотивованою.

6. Тип пірядної частини за:

1) формально-граматичною класифікацією – невідносне підпорядкування, тому що підрядна частина поєднується з головною за допомогою сполучника так що;

2) логічною (логіко-граматичною) класифікацією – підрядна частина належить до обставинних наслідкових;

3) структурно-семантичною класифікацією – складнопідрядне речення розчленованої структури з підрядним детермінантним зумовленим наслідком та поєднується з головною частиною за допомогою обставинного сполучника підрядності так що, підрядна частина знаходиться у постпозиції щодо головної.

7. Головна частина “*Косарі затягли пісню*” двоскладна, повна, поширена, формально елементарна, семантично елементарна, в якій всі члени речення є обов’язковими (валентнозумовленими).

8. Підмет “*косарі*” простий, виражений формою множини іменника, назва істоти, назва особи, загальна назва, називний відмінок.

9. Присудок “*затягли*” простий дієслівний, виражений формою минулого часу дієслова доконаного виду, перехідна форма, активний стан, форма множини.

10. Між підметом і присудком наявний предикативний зв’язок в основній синтаксичній формі вияву – **взаємозалежній координації**, що ґрунтується на взаємодії різнойменних морфологічних категорій іменника та дієслова.

11. Додаток “*пісню*” прямиий, виражений формою знахідного відмінка та позначає семантику об’єкта.

12. Підрядна частина “... *так що аж луна пішла понад ставом*” двоскладна, повна, поширена, формально елементарна, семантично елементарна, в якій всі члени речення є обов’язковими (валентнозумовленими).

13. Підмет “*луна*” простий, виражений формою однини іменника, назва неістоти, загальна назва, називний відмінок, жіночий рід.

14. Присудок “*пішла*” простий дієслівний, виражений формою минулого часу дієслова недоконаного виду, форма жіночого роду, неперехідна форма, активний стан.

15. Обставина “*понад ставом*” виражає семантику місця та виражена відмінково-прийменниковою конструкцією (*понад* + орудний відмінок іменника).